PALEO-KTUEEL

1

Auteursrechten voorbehouden
Copyright 1989, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG
Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG
Foto omslag: J. Molema
Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien
Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0186 4

PALEO-AKTUEEL

1

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Biologisch-Archaeologisch Instituut

Groningen, 1989

INHOUD

Inleiding 6

G.J. BARTSTRA
Het BAI op Java: verkenningen in het pleistoceen van Sangiran 7

A.M.P. KERSTEN
De epipaleolithische hoefdieren van Ksar 'Akil, Libanon 12

D. STAPERT
Een vindplaats van de Ahrensburg-traditie bij Oudehaske (Fr.) 16

H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT
Nieuwe Pekela: mesolithisch onderzoek op site-niveau in de Groninger Veenkoloniën 21

J.T. ZEILER
Archeozoölogisch onderzoek van de laat-neolithische vindplaats Kolhorn (N.-H.) 25

S. BOTTEMA, H. WOLDRING & W. VAN ZEIST
Op zoek naar de wilde stamvormen van domesticaten 31

S. BOTTEMA & H. WOLDRING
Laat-Quartaire vegetatiegeschiedenis van Noord- en Noordwest-Turkije 34

D.J. DE GROOT
Het hunebed D9 te Noordlo (Dr.) 36

P.B. KOOI, G. DELGER & K. KLAASSENS
Vlakgraven en grafheuvels op het Huidbergsveld bij Dalen (Dr.) 40

J.N. LANTING & A. UFKES
Klokbekervondsten bij Dalen (Dr.) 45

H.R. REINDERS
Het onderzoek van een huis in Hellenistisch Halos 48

O.H. HARSEMA
Het Drents Museum en de internationale archeologie in de vorige eeuw 54

J.W. BOERSMA & E. TAAYKE
Eenumerhoogte (gem. 't Zandt, Gr.) 60

J.W. BOERSMA & A. UFKES
Onderzoek Amsweer-Holeweg (gem. Delfzijl, Gr.) 62

P.B. KOOI, G. DELGER & K. KLAASSENS
Een verkennend onderzoek op de Westakkers te Dalen (Dr.) 64

D.C. BRINKHUIZEN
Een wervel van een zeldzame vissoort uit de Romeinse haven van Velsen 1 (N.-H.) 69

E. KNOL, E. KRAMER & G.J. DE LANGEN
De verkenning van het vroeg-middeleeuwse grafveld van Oosterbeintum (Fr.) 73

H.T. UYTTERSCHAUT
De menselijke skeletten uit Oosterbeintum (Fr.) 80

W. PRUMMEL
Het paardegraf en de hondegraven van Oosterbeintum (Fr.) 85

H.A. GROENENDIJK
Middeleeuwse veennederzettingen in Noordoost-Groningen 89

M. DEMBELA & J.D. VAN DER WAALS
Archeologisch onderzoek in de Binnendelta van de Niger 93

J. SCHONEVELD
De tweede fase van de opgraving Martinikerkhof Groningen (Gr.) 98

J. SCHELVIS
Mijten (Acari) op het Martinikerkhof te Groningen 103

J. MOLEMA
Het 'Ol Kerkhof' te Scheemda (Gr.); tussentijds verslag van een opgraving 107

K. ANDERSON & E. KRAMER
Onderzoek op het Dekema-terrein te Baard (gem. Littenseradiel, Fr.) 113

A. JAGER
Stadskastelen in Leeuwarden (Fr.) 118

P.B. KOOI, J.H. ZWIER EN J. MOLEMA
Een proefopgraving op het terrein van de voormalige havezate Entinge te Dwingeloo (Dr.) 121

P. BAKS
Weerdenbras, een laat-middeleeuwse versterking in de provincie Groningen 126

A.T. CLASON
Het vijfde internationale Theriologen-congres 131

F. SPIEKSMA & S. BOTTEMA
Pollenregen en pollenneerslag 134

INLEIDING

Paleo-aktueel, een nieuwe uitgave van het BAI, is geen jaarverslag, al hebben de beschreven activiteiten gemeen dat ze in 1989 hebben plaatsgevonden. Het is de bedoeling een eerste impressie te geven van een aantal onderzoeken door en vanuit het BAI, waarvan de definitieve publicatie nog wel even op zich zal kunnen laten wachten. Het geeft geen uitputtend overzicht van de onderzoeksactiviteiten van het instituut.

De redactie wil graag A.C. Bardet bedanken voor de correctie van de Engelse samenvattingen.

HET DRENTS MUSEUM EN DE INTERNATIONALE ARCHEOLOGIE IN DE VORIGE EEUW

O.H. Harsema

De afgelopen jaren heb ik mij o.a. wat verdiept in de geschiedenis van het onderzoek van stenen werktuigen. Daarbij bleek dat op dit terrein rond 1870 een geweldige uitbreiding van de kennis kon worden geconstateerd. Het zijn vooral twee Engelsen geweest, Edward T. Stevens en John Evans, die belangrijke bijdragen hebben geleverd. Beiden hebben hun nieuwe inzichten ook bijzonder grondig te boek gesteld. Een van deze boeken, Stevens' *Flint chips*, bevindt zich sinds 1872 in de bibliotheek van het Drents Museum in Assen.

De belangstelling omstreeks 1870 betrof niet zozeer de typologie van de voorwerpen, die daarna - en bijna een eeuw lang - in het onderzoek zo zou overheersen. Wat Stevens en Evans interesseerde waren de technologische aspecten: hoe waren de werktuigen vervaardigd, hoe werden ze gebruikt. Hun interpretatie was deels gebaseerd op nauwkeurige bestudering van de objecten zelf maar daarnaast speelde ook de informatie over primitieve, steen-gebruikende samenlevingen - nog bestaand of in oudere beschrijvingen van ethnografen vastgelegd - een belangrijke rol. Particuliere verzamelaars en musea hadden voor ethnografisch materiaal, als vergelijkingsstukken voor de prehistorische vondsten, een grote belangstelling en integreerden dit in hun archeologische collecties. Overigens, ook wat de archeologie betrof beperkte men zich niet uitsluitend tot vondsten uit eigen land of streek, maar werd eveneens archeologisch vergelijkingsmateriaal uit andere landen en werelddelen (Amerika, Azië) in de verzameling opgenomen.

De werken van Stevens en Evans ontstonden kort nadat het geweldig lange tijdsbestek van de prehistorie algemeen was geaccepteerd, d.w.z. het paleolithische deel van de menselijke geschiedenis was erkend. Het nieuwe tijdsmodel steunde vooral op de nieuwe inzichten in de geologie (Lyell) en de biologie (o.a. Darwin).

In de studie van de prehistorie in de 70-er jaren van de vorige eeuw speelden Britten een toonaangevende rol en het opvallende is dat velen van hen geen professionele archeologen waren. Het is in die tijd verder opvallend dat de belangstelling zich zeker niet beperkte tot de prehistorie van het eigen vaderland. Er waren levendige internationale contacten. Ook het Drents Museum had daaraan deel. De naam L. Oldenhuis Gratama moet in dat verband vooral worden genoemd.

Ik heb over mijn bevindingen inzake de geschiedenis van het onderzoek van stenen werktuigen een wat uitgebreidere publicatie geschreven (Harsema, 1989) en ik zal er daarom hier niet verder op ingaan. In het kader van die publicatie is de Drentse museumwereld, of eigenlijk meer Oldenhuis Gratama, maar terloops ter sprake gekomen. Oldenhuis Gratama was immers niet zozeer in stenen werktuigen maar vooral in stenen grafmonumenten geïnteresseerd, en wel met name in de Drentse hunebedden. Zijn belangstelling sloot goed aan bij één van de vele andere interessen die in internationale archeologische wereld in de vorige eeuw leefden en vandaar dat hij daarmee ook enige tijd in nauw contact stond. Maar daarop wil ik hier ook niet verder ingaan. Ik heb er al eens iets over gezegd in een artikel in de *Nieuwe Drentse Volksalmanak* (Harsema, 1983: spec. pp. 48-50 en noten 1 en 2 (p. 136)).

Wat hier aandacht verdient is een ander punt. Oldenhuis Gratama trad van de Drenten in de internationale archeologische

wereld het meest op de voorgrond. Zijn bezorgdheid jegens de Drentse hunebedden en de maatregelen die naar aanleiding van zijn acties werden genomen trokken ook internationaal de aandacht. Zijn interesse was echter beperkt en het was zeker niet zo dat in het Drentse museumbestuur hij de enige was die kennis had van de internationale ontwikkelingen, het 'klimaat' aanvoelde en er zich naar richtte. Er was zeker nog één ander waarvoor dat gold, Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen, en met name zijn betekenis moet niet worden onderschat. Hartogh Heys van Zouteveen was een gefortuneerd, sinds 1873 in Assen woonachtig academicus, gepromoveerd op een proefschrift over de statistiek van Drenthe, wetenschappelijk, historisch en literair publicist, dagbladeigenaar en -redacteur, heroprichter en redacteur van de (Nieuwe) Drentse Volksalmanak (1883) en sinds 1876 lid van het museumbestuur.

Ik werd bij het herlezen van een tiental afleveringen van het *Verslag van de Commissie van Bestuur van het Museum van Oudheden in Drenthe*, uit de periode 1872-1882, getroffen door een aantal passages die ik nu, na mijn onderzoek, voor een deel met andere ogen las. Ze lijken mij de moeite waard hier nog eens onder de aandacht te worden gebracht. Sommige ontlokken misschien een glimlach. Een zeker nostalgisch gevoel bekroop mij ook enkele malen. Uit een aantal van de passages blijkt echter ook hoezeer althans enkele Drentse museumbestuursleden op de hoogte waren van de internationale archeologische ontwikkelingen. Zij hebben daaraan ook naar vermogen hun bijdrage geleverd, hetzij aan de voortgang ervan (monumentenbescherming), hetzij aan het volgen van het internationale voorbeeld in Drenthe, met name in de vorm van een wat bredere collectievorming en een chronologische wijze van expositie.

1872 In het Verslag over 1872 (1873, p. 10) lezen we:

"Onze aanwinsten in boeken bepaalden zich tot de volgenden: .....

John Evans, On the worked flints of Pressigny le Grand (Indre et Loire). Lond. 1867.

Edward T. Stevens, Flint Chips. A guide to prehistoric archaeology. Lond. 1870."

Deze beide publicaties, met enkele andere en 'Zes stuks photografiën van Stonehenge' vormden een geschenk van de heer A.W. Franks, conservator van het British Museum in London, waarmee Oldenhuis Gratama intensief contact onderhield.

1873 Onder het hoofd Boeken is in het Verslag over 1873 (1874, p. 8) als aanwinst opgenomen:

"A.W. Franks, Communication respecting the Megalithic Monuments of the Netherlands, and the means taken bij the Government of that countrij for their preservation (Overdruk uit The Proceedings of the Society of Antiquaries, 8 Februarij 1872). Geschenk van den schrijver."

1874 Onder de aanwinsten worden in het Verslag over 1874 (1875, p. 2) genoemd:

"Eene vuursteenen pijlspits uit Ierland, met eene schacht, lang 0.055. Geschenk van Mr. John Evans, Voorzitter van het geologisch genootschap te Londen, gedaan bij zijn bezoek aan ons Museum in 1874;

Een dito pijlspits van anderen vorm, zonder schacht, van de punt tot de hoeken lang 0.04. Geschenk van denzelfde."

1876 Ter vervulling van een vacature wordt in 1876 in de Commissie van Bestuur van het Museum benoemd Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen te Assen. Deze richt nog in hetzelfde jaar de expositie naar de toen moderne opvattingen in. Het verslag over 1876 (1877, p. 5) vermeldt:

"Door ons medelid Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen werden de voorwerpen in 't museum zooveel mogelijk naar tijdsorde en groepsgewijze geplaatst en in verband daarmede de catalogus vernieuwd. De voorwerpen zijn nu in zes groepen in de verschillende kasten geplaatst. Tot de eerste groep behoorende

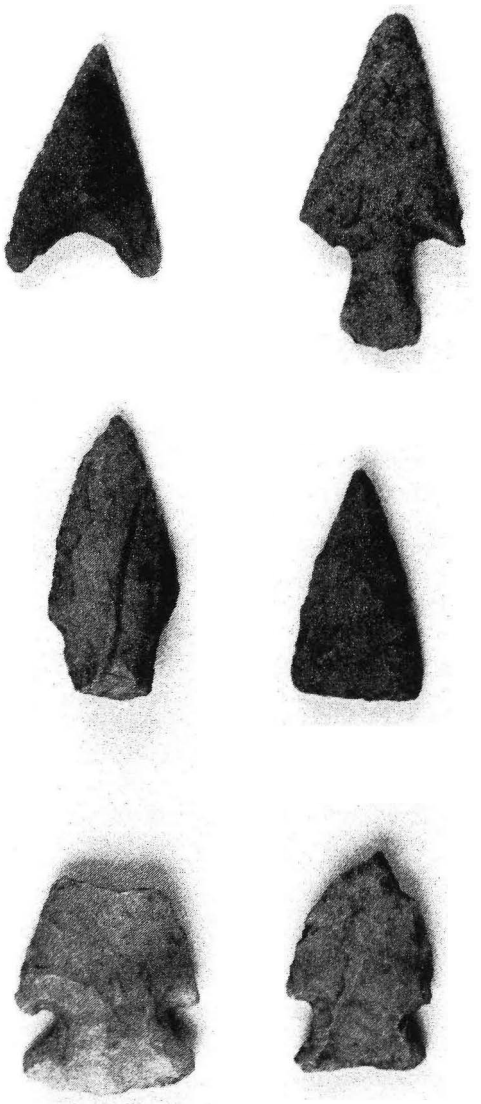

Fig. 1. Ierse (boven) en indiaanse pijlspitsen (midden en onder), resp. in 1874 en 1877 verworven door het Museum van Oudheden in Drenthe; schaal ca. 4/5 ware grootte (foto: Monument en Materiaal, Groningen, P. Broekhuizen).

voorwerpen uit het tijdvak van den ongeslepen steen (archaeolithische periode), tot de tweede die uit het tijdvak van den geslepen steen (neolithische periode), tot de derde de urnen uit de verschillende tijdvakken, tot de vierde de voorwerpen uit den bronstijd, tot de vijfde die uit den ijzer- en den historischen tijd en eindelijk tot de zesde de mineralen, gesteenten en overblijfselen van het dieren- en plantenrijk."

Hartogh Heys van Zouteveen volgt hier de sinds Thomsen (1836) algemeen toegepaste indeling van de prehistorie in een steen-, een brons- en een ijzertijd, maar blijkt ook op de hoogte van de nadere, door Lubbock (1865) voorgestelde verfijning, in de zin van een verdeling van de steentijd in een archeolithicum (= paleolithicum) en een neolithicum[1].

Onder de binnengekomen voorwerpen vinden we vermeld (p. 7):

"Vuursteenen beitels - één in fragment en één geheel - in 1874 gevonden door den heer E. Kniphorst in een grot op Java. De heer Kniphorst schonk de beitels aan Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen, die ze wederom aan 't museum afstond."

Onder de verworven boeken vallen op:

"Die Ureinwohner des Scandinavischen Nordens von S. Nilsson, zweite Ausgabe.
De oorsprong der beschaving door Sir John Lubbock.
Het darwinisme door Emile Ferrière, met naschrift, van den vertaler Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen."

1877 In het Verslag over 1877 (1878, p. 4) meldt de Commissie van Bestuur:

"Aan ons voornemen om in 1877 hier en daar opgravingen te doen ter opsporing van oudheden, hebben wij tot ons leedwezen geen gevolg kunnen geven, doch zal deze zaak in 1878 worden ter hand genomen ...."

Ook nu zijn er weer enkele aanwinsten die van de nieuwe visie op de archeologische collectievorming getuigen (p. 5):

"22 Steenen werktuigen, - Pijlspitsen en een beitel - in 1866 door den Heer Eduard Krebs uit Belleville, Illinois, in Franklin County, staat Missouri, in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, grootendeels zelf gevonden en verder van de farmers dier streek verkregen.

Geschenk van 't bestuurslid Dr. Hartogh Heys van Zouteveen.
N.B. De bedoelde streek werd vroeger door de Cherokee-Indianen bewoond. De genoemde werktuigen zijn zeer merkwaardig wegens hunne overeenkomst met de voorhistorische steenen werktuigen, die men in Europa, ook in Drenthe vindt...."

1878 In het Verslag over 1878 (1879: pp. 3-4) komt uitgebreid het bezoek van de Britten Lukis en Dryden ter sprake, die in dat jaar Drenthe bereisden om de hunebedden te documenteren.

"Onder de nog al talrijke buitenlandsche bezoekers behoorden de Engelsche Heeren: W.C. Lukis, rector te Wath bij Ripon, lid van het oudheidkundig genootschap te Londen, en Henry E.L. Dryden, baronet te Canons Ashby, eerelid van het Schotsch oudheidkundig genootschap te Edinburg, die in Julij eene reis, ook door Drenthe, maakten om oudheidkundige nasporingen te doen, schetsen te vervaardigen enz...."

1880 In 1880 ontvangt het museum een copie van de tekeningen die tijdens het bovengenoemde bezoek zijn vervaardigd (Verslag over 1880 (1881, p. 17)).

1881 Het Verslag over 1881 (1882, p. 14) bevat een opmerkelijk bericht:

"Het bestuurslid, Dr. Hartogh Heys van Zouteveen, schonk aan 't museum twee vuursteenen, zoogenaamde amandelvormige beitels, zeer ruw bewerkt, kennelijk behoorende tot den eersten steentijd, gevonden de eene in Frankrijk bij Abbeville in de Somme vallei en de andere in 't Graafschap Suffolk in Engeland en deed daarbij het aanbod om, vermits voorwerpen van zoodanige type tot dusver in den bodem van Drenthe niet werden gevonden, immers dit niet bekend werd, uit eigen fondsen eene premie van f 50.00 te voldoen, aan hen die een dergelijk in Drenthe gevonden werktuig aan 't museum zou schenken: eene ter zake in de Drentsche Couranten geplaatste bekendmaking, van dit zoo verpligtend aanbod bleef tot dusver zonder gevolg."

1882 In 1882 (Verslag over 1882 (1883, p. 6)) wordt de vergelijkingscollectie nogmaals aanzienlijk uitgebreid:

"9. een zeeëgel of zeeappel - echinus - van kalksteen, afkomstig van Champagne, in Frankrijk, benevens eene reeks van 70 afgietsels van in Frankrijk gevonden voorwerpen van steen en brons uit de oudheid, met eene fraaie bijl, afkomstig uit eene der Zwitsersche paalwoningenstations; van 't bestuurslid Dr. Hartogh Heys van Zouteveen, die gemelde voorwerpen schonk om te kunnen nagaan, in hoever de bodem van Drenthe met de originelen overeenkomende antiquiteiten oplevert."

Na 1882 komen we dergelijke berichten nog maar sporadisch tegen. In 1888 worden nog enkele Surinaamse 'beitels' verworven (Verslag over 1888 (1889, p. 9)). Aan de 'internationale oriëntatie', die we in het decennium 1872-1882 bespeuren, lijkt echter een einde gekomen. Oldenhuis Gratama en Hartogh Heys van Zouteveen zijn weliswaar niet verdwenen uit de Commissie van Bestuur - beiden blijven tot hun dood (resp. in 1887 en 1891) lid - maar Oldenhuis Gratama nadert de 70 en Hartogh Heys van Zouteveen is in 1883 ook redacteur geworden van de dan weer opgerichte (Nieuwe) Drentsche Volksalmanak. Maar er was meer. Oldenhuis Gratama had zijn doel bereikt. De hunebedden waren door de overheid verworven en veilig gesteld. Zijn acties en hun resultaat hebben tot contacten met Britten geleid en zeker in Groot-Brittanië een voorbeeldfunctie vervuld. Anderzijds hebben de contacten ook voor Drenthe (tijdelijk) een positief gevolg gehad. De Drentse autoriteiten zijn er door de Britten van doordrongen dat t.a.v. de restauratie van monumenten de grootst mogelijke terughoudendheid diende te worden betracht.

De bredere collectievorming - in de zin van verwerving van niet-Drentse oudheden

- is ook een tijdelijke zaak geweest. De verdienste niet-Drents materiaal voor vergelijkingsdoeleinden te hebben verzameld komt zeker geheel Hartogh Heys van Zouteveen toe. Het ging daarbij om stenen werktuigen en door zijn bekendheid met het internationale archeologisch onderzoek in het derde kwart van de vorige eeuw - uit de literatuur - wist hij hoe belangrijk kennis van materiaalgebruik en -bewerking in andere delen van de wereld was geweest voor het inzicht in de technologische ontwikkelingen in de Europese steentijd. In Drenthe kon echter niemand daaraan een eigen bijdrage leveren. Ook internationaal gezien was de bloeiperiode van dit onderzoek al vrij snel na 1870 voorbij. Hartogh Heys van Zouteveens bedoelingen konden niet worden gerealiseerd. Het Museum van Oudheden in Drenthe is in de jaren '80 van de vorige eeuw weer geheel een museum van Drentse oudheden geworden. Het afstoten van het niet-Drentse deel van de collectie in 1921 was nog slechts een formele bezegeling. Anders dan de mededeling in het Verslag over 1921 (*Nieuwe Drentse Volksalmanak* 1922, p. 130) suggereert, is in 1921 vrijwel de gehele destijds verzamelde vergelijkingscollectie naar het BAI in Groningen overgebracht.

De ontwikkelingen die ik hierboven heb geprobeerd te schetsen geven naar mijn mening aanleiding tot nuancering in onze beeldvorming. Hoewel we het tot bloei komen van de archeologie in Drenthe meestal associëren met de komst van Van Giffen in 1917, heeft het Drents Museum ook in de vorige eeuw een ongekend boeiende periode beleefd. We zouden die kunnen laten beginnen in 1867, met Oldenhuis Gratama's eerste activiteiten t.b.v. de hunebedden. Gedurende zo'n 15 jaar wordt het Drents Museumbestuur geïnspireerd door en draagt het ook zelf bij aan de internationale ontwikkelingen in de archeologie. In meer dan één opzicht stonden doelstellingen en benadering in de tijd van Van Giffen diametraal tegenover die in deze eerste periode.

Summary

During a period of about fifteen years, from c. 1867-1882, the Museum of Antiquities in Drenthe (Museum van Oudheden in Drenthe) both actively and passively participated in projects and themes which were at the focus of international archaeological interest at that time.

The preservation and documentation of archaeological monuments in the province of Drenthe was strongly promoted by the vice-chairman of the board of the museum, Mr L. Oldenhuis Gratama. The acquisition of almost all megalithic tombs (hunebedden) in Drenthe by the State or the provincial government, in just a few years around 1870, resulted from his efforts and stimulated protective measures elsewhere.

In the later part of the period another board member, Dr H. Hartogh Heys van Zouteveen, rearranged the exhibition of the museum collection according to the principles of the three-age system. He furthermore stimulated the acquisition by the museum of (stone) tools from outside Drenthe - prehistoric European as well as ethnographical artifacts - for the sake of study and comparison.

Noot

1. Hartogh Heys van Zouteveens kennis van de recente opvattingen over de prehistorie blijkt vooral uit de aantekeningen waarmee hij zijn vertaling van Darwins 'Descent of man' (1871) voorzag. Deze vertaling, 'De afstamming van den mensch en de sexuele teeltkeus', 2 dln., Delft, verscheen reeds in 1871 (de vertaling en de Nederlandse druk vonden gelijktijdig met de Engelse druk plaats -het werk werd de vertaler "vel voor vel door Darwin ... toegezonden" - en de vertaler liep in zijn aantekeningen soms vooruit op Darwins eigen verwijzingen).

   Hartogh Heys van Zouteveen geeft er in aantekening 7 bij hoofdstuk 2 (p. 91) blijk van op de hoogte te zijn van de indeling die Lubbock in zijn 'Prehistoric times' (1e druk 1865, 2e druk 1869) gaf

van de steentijd. Ook in de aantekeningen 23 en 24 bij hoofdstuk 1 (pp. 45-46) geeft hij blijk van zijn actuele kennis van de indeling van de prehistorie.

Literatuur

Harsema, O.H., 1989. *"Close reading" en de ethnografische analogie: enkele markante episoden in de geschiedenis van het onderzoek van stenen werktuigen.* Roden.

Harsema, O.H., 1983. De Nieuwe Drentse Volksalmanak als spiegel van een eeuw archeologie-beoefening in Drenthe. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 100, pp. 48-68, 117-137.